

Cytowanie

CHICAGO: K. Kwak, *Społeczeństwo obywatelskie w Republice Estonii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 4, s. 229–242, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.04.17>

APA: Kwak, K. (2023), *Społeczeństwo obywatelskie w Republice Estonii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” nr 4, s. 229–242, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.04.17>

Katarzyna Kwak

ORCID ID: 0000-0003-3212-9135

Uniwersytet Rzeszowski

E-mail: katarzynak@dokt.ur.edu.pl

Społeczeństwo obywatelskie w Republice Estonii

Słowa kluczowe: Estonia, społeczeństwo obywatelskie, organizacje pozarządowe, zaangażowanie obywatelskie, fundacje

Keywords: Estonia, civil society, non-government organizations, civic engagement, foundations,

Streszczenie

W Estonii obserwuje się zauważalny rozwój społeczeństwa obywatelskiego, do czego przyczyniło się również jej przyjęcie do UE. Po uzyskaniu przez Republikę Estońską niezawisłości w 1991 r. organizacje społeczne były słabe, a brak zaufania do nich to m. in. następstwo okresu sowieckiego i rozczarowania rezultatami transformacji. W kolejnych latach stowarzyszenia ugruntowały swoją pozycję, bowiem pojawiali się profesjonalni aktywiści z doświadczeniem organizacyjnym. Obecnie aktywność społeczna staje się coraz bardziej popularna, powstają nowe organizacje, zwiększa się również liczba ich członków oraz poszerza zakres działalności. Dużym problemem w Estonii był także niski stopień zaufania społecznego do instytucji państwowych i NGO, jednak te postawy ulegają zmianom. Celem niniejszego artykułu jest analiza okoliczności powstania i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Republice Estonii.

Abstract**Civil society in the Republic of Estonia**

There is a noticeable development of civil society in Estonia, which has also contributed to its accession to the EU. After the Republic of Estonia gained independence in 1991, social organizations were weak, and the lack of trust in them was, among other things, a consequence of the Soviet period and disappointment with the results of transformation. In the following years, the associations consolidated their position as professional activists with organizational experience appeared. Currently, social activity is becoming more and more popular, new organizations are being created, the number of their members is also increasing and the scope of their activities is expanding. A big problem in Estonia was also the low level of public trust in state institutions and NGOs, but these attitudes are changing. The aim of this article is to analyze the circumstances of creation of the civil society and its activity in the Republic of Estonia.

✱

I. Wstęp

W polskiej literaturze przedmiotu brakuje opracowań naukowych dotyczących formowania się i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Estonii. Samo pojęcie ma długą historię, rozległe znaczenie i jest różnie definiowane, gdyż obejmuje wiele przejawów życia społecznego i działania obywateli w przestrzeni publicznej. Współcześnie kategoria społeczeństwo obywatelskie jest określana jako sieć dobrowolnych ruchów i stowarzyszeń, które cechuje umiejętność samoorganizacji, współpracy i woluntarnego działania. Definiuje się je najczęściej jako obszar aktywności i organizowania się obywateli niezależnie od struktur państwowych, których podstawą działania są m.in.: dialog, konsensus, solidarność, współpraca i zaufanie. Istnienie silnego i aktywnego społeczeństwa obywatelskiego jest również jednym z istotnych mierników jakości systemu demokratycznego. Dodatkowo też nie jest to zjawisko stałe, a raczej proces, który dosyć dynamicznie zmienia się w zależności od uwarunkowań kulturowych, politycznych i społecznych¹.

¹ J. Tomczyk, *Spółczesność obywatelska jako idea i praktyka społeczna. Wybrane paradygmaty teoretyczno-ideowe* [w:] *Spółczesność obywatelska w teorii*, red. R. Boguszewski,

Termin społeczeństwo obywatelskie w republikach bałtyckich kojarzony jest z okresem rewolucji systemowej. Zdaniem M. Kaldor i I. Vejvody: „w latach 80. nabrało ono bardzo specyficznego znaczenia, odnoszącego się do istnienia samoorganizujących się grup lub instytucji zdolnych do zachowania autonomicznej sfery publicznej, która mogłaby gwarantować wolność jednostki i przeciwdziałać nadużyciom państwa”². Jednym z priorytetów transformacji w Estonii, podobnie jak w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej było stworzenie aktywnego społeczeństwa obywatelskiego.

Celem artykułu jest próba zaprezentowania procesu kształtowania się i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Republice Estonii, która stała się suwerenna w 1991 r. oraz jego udziału w procesie demokratyzacji. Wskazanie głównych problemów stojących na drodze do budowy silnego społeczeństwa obywatelskiego jak również ograniczeń utrudniających progres trzeciego sektora. Ponadto pokazanie roli, zasobów i obszarów działania organizacji non profit oraz skali zaangażowania społeczeństwa estońskiego. Metody badawcze zastosowane w artykule to przede wszystkim: metoda historyczna, analiza treści oraz porównawcza.

II. Formowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Estonii

W państwach bałtyckich, w tym również w Estonii termin „społeczeństwo obywatelskie” jest nadal silnie kojarzony z okresem transformacji systemowej i ruchami niepodległościowymi. W 1989 r. Rada Najwyższa Estońskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej uchwaliła ustawę o wolności zrzeszania się, która stanowiła podstawę prawną do tworzenia zarówno partii politycznych jak i różnego rodzaju organizacji pozarządowych. W zasadzie, estoński trzeci sektor powstał niemal w całości w wyniku wydarzeń zachodzących od końca lat 80. i odzyskania przez Estonię niepodległości, w 1991 r. W tym cza-

Warszawa 2018, s. 14; D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*, Toruń 2012, s. 311; M. Walzer, *Spór o społeczeństwo obywatelskie* [w:] *Ani książkę, ani kupiec: obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, wybór i wstęp J. Szacki, Kraków 1997, s. 102–105.

² Cit. per: S. Mačiukaitė-Žvinienė, *Challenges for Civil Society: Participation in the Baltic States Region Building*, „Viešoji Politika ir Administravimas” 2008, nr 26, s. 113.

sie w republikach nadbałtyckich tworzone samoorganizujące się grupy i instytucje, które chciały współuczestniczyć w kształtowaniu sfery publicznej i wspierać mechanizm demokracji. Ostateczny przebieg procesu zmian systemowych w Estonii był w dużej mierze zdeterminowany właśnie przez działalność wspomnianych ruchów społecznych. W tym okresie aktywność obywatelska była na bardzo wysokim poziomie, bowiem około 70% ludności tego państwa zmobilizowało się w ich ramach. Mieszkańcy brali czynny udział w masowych wiecach, ogólnokrajowych debatach publicznych na temat przyszłości państwa, a także w dyskusjach nad treścią dokumentów strategicznych. Państwo pomyślnie i szybko zdemokratyzowało się, w dużej mierze dzięki aktywności i organizacji społeczeństwa obywatelskiego. Zdolność społeczeństwa obywatelskiego do mobilizowania ludzi do działań rewolucyjnych nie gwarantuje jednak jego predyspozycji do udziału w procesie budowy i utrwalania nowych instytucji demokratycznych. Podobnie jak w kilku innych państwach postkomunistycznych niepodległa Estonia doświadczyła szybkiej instytucjonalizacji demokracji politycznej i kapitalizmu wraz z demobilizacją ruchów społecznych na początku lat 90., kiedy to emocje związane ze „śpiewającą rewolucją” minęły, a rozpoczęła się rzeczywistość budowania suwerennego państwa, w którym elity polityczne przejęły to zadanie (odbywała się ona poprzez radykalne reformy gospodarcze i liberalną „terapię szokową”)³.

Zasadniczo, w pierwszych latach procesu demokracji państwo nie uważało społeczeństwa obywatelskiego za partnera, gdyż było one postrzegane jako przynależące do sfery prywatnej. Generalnie, sektor non-profit jako całość nie stanowił wówczas wpływowego aktora w demokratycznym rozwoju estońskiego społeczeństwa. Rząd nie stworzył przestrzeni dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych, a politycy i urzędnicy nie rozumieli roli nowo powstałego trzeciego sektora. Socjolog

³ R. Alapuro, *Russia and Estonian Civil Society Discourses Compared*, Berlin 2005, s. 11; A. Uhlin, *Post-Soviet Civil Society. Democratization in Russia and the Baltic States*, New York, 2005, s. 37–38, 45–46; L. Surzhko-Hamed, *Liberal nationalism, nationalist liberalization, and democracy: the cases of post-Soviet Estonia and Ukraine*, „Nationalities Papers” 2010, vol. 38, nr 5, s. 633–634; F.M. Rossi, *The Unintended Consequence of the Struggle for Independence: the Transition to Democracy in the Baltic Countries*, „Cosmos Working Paper” 2012, nr 11, s. 8–9; S. Grahn, A. Lührmann, *Good Seed Makes a Good Crop? The Relationship Between Civil society and Post-Independence Democracy Levels*, „Journal of Civil Society” 2021, vol. 17, s. 301–302.

estońska Erle Rikmann zwraca uwagę, że brak wsparcia i uznania ze strony państwa był czynnikiem przyczyniającym się do powolnego rozwoju wczesnego zorganizowanego społeczeństwa obywatelskiego. Mimo że powstało wówczas wiele nowych organizacji, to jednak większość z nich koncentrowała się na potrzebach swoich członków, a nie na ogólnych problemach społecznych. Również aktywność polityczna społeczeństwa była w okresie przejściowym niska, ponieważ gros Estończyków zaakceptowało reformy, a nieliczne protesty, które miały wówczas miejsce, nie zostały uwzględnione przez polityków. Ci drudzy dystansowali się od obywateli, ponieważ rozwój gospodarczy i technologiczny był ważniejszy niż kwestie społeczne. Inni nazwali ówczesny spadek aktywności społecznej „nagłą śmiercią” społeczeństwa obywatelskiego, którą to tendencję estoński socjolog Rein Ruutsoo ilustruje następującymi liczbami: w 1991 r. ok. 25% Estończyków i 16% Rosjan uczestniczyło w protestach, a cztery lata później już tylko 3% i 2%. Dla porównania średni udział w protestach na całym świecie w 1995 r. wyniósł 15,7%⁴.

III. Aspekt instytucjonalny społeczeństwa obywatelskiego

W Estonii wspomniane ruchy społeczne przełomu lat 80. i 90. zostały zastąpione przez liczne małe, ale często profesjonalne organizacje pozarządowe. Ilość stowarzyszeń i fundacji w stosunku do liczby ludności wydaje się stosunkowo wysoka w tym państwie, w którym odnotowuje się bardziej rozpowszechnione uczestnictwo w grupach społeczeństwa obywatelskiego w porównaniu z Litwą czy Łotwą (jednak nadal pozostaje ono w tyle za starszymi demokracjami w Europie Zachodniej). Wysokie oczekiwania wielu osób w Estonii co do korzyści materialnych w związku z transformacją nie spełniły się, a wręcz przeciwnie, ceny rosły bardzo szybko i brakowało towarów.

⁴ L. Sömersalu, *Civic Cultures in Eastern Europe. Communication Spaces and Media Practices of Estonian Civil Society Organizations*, Stockholm 2022, s. 74–76; L. Bennich-Björkman, *The Cultural Roots of Estonia's Successful Transition: How Historical Legacies Shaped the 1990's*, „East European Politics and Societies” 2007, vol. 21, iss. 2, s. 323–324, 333–340; S. Spurga, *Europeanization of Civil Society in the Baltic States: Promotion or Constraint of Democratization*, „Vieđoji Politika Ir Administravimas” 2007, nr 22, s. 59; S. Hummel, L. Pfirter, J. Roth, R.G. Strachwitz, *Understanding Civil Society in Europe: A Foundation for International Cooperation*, Stuttgart 2020, s. 34, 36.

Narodowa jednomyślność walki o demokrację i niepodległość została zastąpiona codziennymi konfliktami politycznymi między byłymi sojusznikami, a skandale polityczne jeszcze bardziej osłabiły wiarę ludzi w politykę. Główne ruchy podczas walki o niepodległość, tj. Rahvarinne (Front Ludowy) i Komitety Obywatelskie przeszły od polityki tożsamości do polityki instytucjonalnej. Nastąpiła wówczas ogólna demobilizacja estońskiego społeczeństwa postkomunistycznego. Badania społeczeństwa obywatelskiego w Estonii charakteryzowały je jako ogólnie słabe, jeśli chodzi o artykulację wspólnych (w przeciwieństwie do grupowych) interesów i o bardzo ograniczonym wpływie politycznym. Zmiany w tej sferze odnotowano w drugiej połowie lat 90., kiedy to położono podwaliny pod bardziej pluralistyczny system zaangażowania obywatelskiego. Rozwój ten stawał się coraz bardziej konieczny, ponieważ zmieniała się dynamika społeczeństwa obywatelskiego, bowiem ruchy społeczne były stopniowo zastępowane społeczeństwem stowarzyszeń. W 2000 r. została uchwalona ustawa o informacji publicznej, która wzmocniła konstytucyjne prawa do informacji i włączyła klauzule dotyczące inicjatywy obywatelskiej do ustawy o samorządzie terytorialnym. Społeczeństwo obywatelskie w Estonii umocniło się również w toku integracji europejskiej i jej akcesji do UE (2004 r.)⁵.

Formowanie się społeczeństwa obywatelskiego wspierało bez wątpienia ówczesne prawodawstwo. Sformułowane zostały wtedy podstawowe prawa polityczne i społeczne, które determinowały jego funkcjonowanie. Fundamentalnym aktem określającym status jednostki w państwie jest Konstytucja Estonii (uchwalona w 1992), w której zagwarantowano szereg podstawowych praw i wolności, w tym do zrzeszania się (art. 48). Wolność do zrzeszania się jest istotną cechą społeczeństwa obywatelskiego. Podstawy prawne funkcjonowania organizacji pozarządowych w Estonii określają następujące akty normatywne: ustawa o stowarzyszeniach non-profit [*Non-profit Association Act* z 1996 r.] i ustawa o fundacjach [*Foundations Act* z 1995 r.]; obie weszły w życie 1 października 1996 r. Wcześniej działalność organizacyjną normo-

⁵ T. Saarts, M.L. Jakobson, *Civic Engagement in Policymaking Processes in Estonia: A Controversial Success Story*, „Der Donauraum” 2016, Jahrgang 56, Heft 1–2, s. 27; A. Uhlin, *op.cit.*, s. 51–52; *Public Information Act*, passed 15.11.2000 (Riigi Teataja – w skrócie: RT I 2000, 92, 597), entry into force 01.01.2001, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514112013001/consolide> (20.03.2023).

wała ustawa z 1994 r. o organizacjach pozarządowych, w której nie rozróżniano jeszcze fundacji od innych form stowarzyszeń pozarządowych. Funkcjonowanie organizacji pozarządowych reguluje również ustawa o podatku dochodowym [*Income Tax Act* z 1999 r.]. Ogólnie rzecz biorąc, ramy prawne sprzyjają zarówno organizacjom pozarządowym jak i aktywizmowi obywatelskiemu. Ponadto istnieją obecnie odrębne przepisy dotyczące partii politycznych, związków zawodowych, kościołów i związków wyznaniowych, spółdzielni mieszkaniowych oraz niektórych fundacji państwowych⁶.

U progu lat 90. organizacje pozarządowe w Estonii zainicjowały stworzenie platformy współpracy, Network of Estonian Non-profit Organisations (NENO)⁷, której celem były działania na rzecz podnoszenia świadomości publicznej na temat społeczeństwa obywatelskiego. Według wspomnianej organizacji społeczeństwo obywatelskie oznacza sprawny sektor państwowy, silny sektor prywatny i aktywny trzeci sektor. Głównymi podmiotami trzeciego sektora są: stowarzyszenia non-profit (mittetulundusühingud), fundacje (sihtasutused) i partnerstwa non-profit (seltsingud)⁸.

W drugiej połowie lat 90. uległy zmianie relacje między państwem a społeczeństwem obywatelskim. Ważnym krokiem na drodze jego rozwoju było

⁶ *Konstytucja Estonii*, tłum. A. Puu, wstęp L. Garlicki i P. Łossowski, Warszawa 2000, s. 30–42; *Non-profit Associations Act*, passed 06.06.1996 (RT I 1996, 42, 811), entry into force 01.10.1996, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/510042014003/consolide> (20.03.2023); *Foundations Act*, passed 15.11.1995 (RT I 1995, 92, 1604), entry into force 01.10.1996, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/529012015010/consolide> (20.03.2023); *Income Tax Act*, passed 15.12.1999 (RT I 1999, 101, 903), entry into force 01.01.2000, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/516012017002/consolide> (20.03.2023); *Civil participation in the decision-making proces. Fact finding visit to Estonia*, 25–26, 2017 Report, s. 4–5; M. Lagerspetz, E. Rikmann, *op.cit.*, s. 10.

⁷ Sieć estońskich stowarzyszeń non-profit (NENO) to związek zrzeszający organizacje społeczeństwa obywatelskiego, który między innymi opowiada się za zrównoważoną przestrzenią obywatelską. Na stronach organizacji możemy przeczytać, że społeczeństwo obywatelskie odnosi się do samoinicjowanej współpracy osób w celu realizacji ich interesów, omawiania spraw publicznych i uczestniczenia w procesach decyzyjnych, a także stowarzyszeń, sieci i instytucji, które taką współpracę umożliwiają. Organizacja swoją działalność koncentruje na wspieraniu tendencji rozwojowych i świadczeniu pomocy organizacjom non-profit, zwiększaniu świadomości społecznej, obronie interesów swoich członków i innych organizacji pozarządowych pożytku publicznego oraz poprawie relacji z sektorem publicznym i biznesem.

⁸ L. Sömersalu, *op.cit.*, s. 76–78.

powołanie w grudniu 1999 r. Izby Współpracy między partiami politycznymi i organizacjami non profit, aby stworzyć ramy współdziałania. Grupa aktywnych osób współpracując z władzami podjęła wówczas systemowe wysiłki na rzecz wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego w ramach tego, co E. Rikmann nazywa „Projektem społeczeństwa obywatelskiego”, podkreślając dyskurs i zmiany instytucjonalne jako rezultaty tych wysiłków. Przez „zmianę dyskursu” rozumie ona, że rola społeczeństwa obywatelskiego stała się wówczas ważniejsza; nie chodziło już tylko o sport i kulturę, ale skupiono się na uczestnictwie w procesach demokratycznych i podejmowaniu decyzji. Zmiana instytucjonalna oznaczała, że organizacje społeczeństwa obywatelskiego stały się silniejsze i bardziej zrównoważone, co odbyło się dzięki lokalnemu wsparciu struktur i organizacji patronackich. Zagraniczne fundusze i programy wykorzystywane do wzmocnienia estońskiego społeczeństwa obywatelskiego odegrały ważną rolę w budowaniu jego infrastruktury, przy czym zachodni model społeczeństwa obywatelskiego został nie tylko wykorzystany, ale i przystosowany. Koncepcja estońskiego społeczeństwa obywatelskiego została zainicjowana przez NENO, w 1999 r. Dokument ten został zatwierdzony przez estoński okrągły stół organizacji non-profit (otwarte forum dla wszystkich organizacji pozarządowych w Estonii) w 2001 r. i przekazany Riigikogu (parlament estoński). Długi proces legislacyjny pozwolił na udział w debatach setek organizacji pozarządowych, gdyż kierownicy projektu podróżowali po kraju, spotykali się z przedstawicielami organizacji pozarządowych przy publicznych okrągłych stołach i sporządzali obszerne wykazy poprawek i propozycji mieszkańców najdalszych miejscowości. W 2002 r. Riigikogu przyjął „Koncepcję rozwoju estońskiego społeczeństwa obywatelskiego” (Estonian Civil Society Development Concept – EKAK). EKAK jest dokumentem strategicznym, który określa wzajemnie uzupełniające się role władz państwowych i inicjatywy obywatelskiej, zasady ich współpracy oraz mechanizmy i priorytety współdziałania w kształtowaniu i wdrażaniu polityk publicznych oraz budowaniu społeczeństwa obywatelskiego w Estonii. Poza konkretnymi celami i obszarami działań (np. usprawnienie systemu finansowania stowarzyszeń obywatelskich z budżetu państwa, wypracowanie zasad partycypacji społeczeństwa w kształtowaniu polityki oraz outsourcingu usług publicznych do sektora non-profit), być może najważniejszą koncepcją leżącą u podstaw tego dokumentu jest to, że zarówno sektor publicz-

ny, jak i organizacje non-profit są równorzędnymi partnerami w rozwoju społeczeństwa i że drugi z wymienionych pozostaje niezależny, nawet jeśli otrzymuje fundusze publiczne. Mimo że prawdopodobnie większość ówczesnych polityków postrzegała dokument tylko jako deklarację, to fakt, iż został on przyjęty przez parlament, był bardzo przydatny dla środowiska organizacji pozarządowych, ponieważ od tego czasu można było powoływać się na niego w przypadku problemów ze współpracą sektora publicznego i organizacji non-profit. Do realizacji dyrektyw zawartych w EKAK powołano wspólny komitet, w skład którego weszli przedstawiciele rządu i Riigikogu oraz osoby nominowane przez organizacje pozarządowe. Dodatkowo w celu usprawnienia współpracy, z inicjatywy NENO został wydany w 2021 r. poradnik dla urzędników i organizacji społeczeństwa obywatelskiego. Warto też dodać, że później powstało więcej dokumentów w postaci dobrowolnych porozumień między społeczeństwem obywatelskim a sektorem publicznym, czego przykładem „Dobra Praktyka Zaangażowania” regulująca udział społeczeństwa i grup interesu w procesie decyzyjnym oraz zobowiązująca państwo do angażowania sektora obywatelskiego w ten proces. Ponadto estońskie organizacje społeczeństwa obywatelskiego wspólnie opracowały „Kodeks etyki organizacji pozarządowych” (2002), który jest dokumentem określającym zasady etycznego postępowania organizacji non profit i służy jako narzędzie do oceny praktyk organizacji społeczeństwa obywatelskiego zgodnie z tymi zasadami⁹.

Kolejną inicjatywą było utworzenie Narodowej Fundacji Społeczeństwa Obywatelskiego (NFSO), której celem jest pomaganie w rozwoju oraz przyznawanie środków na finansowanie potrzeb organizacji pozarządowych. Ponadto funkcjonuje portal inicjatyw obywatelskich, koordynowany przez Estońskie Zgromadzenie Współpracy, który umożliwia obywatelom pisanie wniosków, prowadzenie dyskusji i wysyłanie elektronicznie podpisanych petycji do parlamentu. W 2011 r. Estońskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych opublikowało zatwierdzony czteroletni plan

⁹ M. Lagerspetz, E. Rikmann, *Roles and Visions of Foundations in Estonia: Country Report*, 2003, s. 8, 11–12; T. Saarts, M.L. Jakobson, *op.cit.*, s. 27–28; A. Uhlin, *op.cit.*, s. 51–52; U. Kübar, *Estonian Civil Society Development Concept (EKAK): Framework for Cooperation Between Third and Public Sector. Brief overview and some learning points*, European Conference: How to foster civil dialogue in Europe, Brussels 2008, s. 2–5.

rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, w którym zostały sprecyzowane programy i działania mające zostać wdrożone przez władze i stowarzyszenia obywatelskie w ramach krajowych wysiłków na rzecz rozwoju silnego społeczeństwa obywatelskiego. Celem jego realizacji było zwiększenie udziału obywateli w życiu społecznym państwa, poprawa sytuacji stowarzyszeń obywatelskich oraz rozszerzenie poziomu współpracy organizacji publiczno-prywatnych oraz dalsza integracja mniejszości rosyjskojęzycznej. Miano je osiągać poprzez: edukację obywatelską, ułatwianie działania i trwałości stowarzyszeń obywatelskich, budowanie większego zaangażowania obywateli i udziału w sprawowaniu rządów oraz popularyzowanie zaangażowania obywateli w sektorze non-profit poprzez wolontariat, darowizny w różnej formie za pośrednictwem istniejących i przyszłych organizacji charytatywnych. Przyjęty w Estonii kolejny „Plan rozwoju społeczeństwa obywatelskiego 2015–2020” ma przyczynić się do realizacji celów rządu za pomocą „rozwijania inicjatyw obywatelskich i demokracji uczestniczącej poprzez partnerstwo władzy publicznej i stowarzyszeń obywatelskich”. W 2021 r. rząd opracował spójny plan rozwoju Estonii (na lata 2021–2030), który obejmuje m.in. program dla społeczeństwa obywatelskiego „Estonia oparta na społeczności 2022–2025” (powstał one we współpracy z podmiotami społeczeństwa obywatelskiego, którym następnie powierzono kierowanie niektórymi jego częściami)¹⁰.

IV. Kondycja estońskiego społeczeństwa obywatelskiego

W Estonii, w latach 1988–1991, powstało wiele nowych niezależnych organizacji pozarządowych, jednak większość z nich opierała się na idei frontów ludowych. W latach 90. odnotowano powstawanie rocznie ok. 2 tys. organizacji pozarządowych; w 1997 r. w Estonii funkcjonowało ponad 18 915 organizacji pozarządowych. W 2000 r. w estońskiej Centralnej Bazie Reje-

¹⁰ G.J. King, D.E. McNabb, *Nation-Building in the Baltic States: Transforming Governance, Social Welfare, and Security in Northern Europe*, Boca Raton 2015, s. 91–93; 021 Civil Society Organization Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia 25th Edition – January 2023, <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/cso-si-europe-eurasia-2021-report.pdf> (20.03.2023).

strów Sądowych zarejestrowanych było łącznie około 17 500 stowarzyszeń non-profit oraz 533 fundacje (ponad 12 na 1000 mieszkańców). W latach 2005–2009 powstało wiele nowych organizacji pozarządowych, które okazały się jednak najbardziej niestabilne i efemeryczne. W 2008 r. było zarejestrowanych 26 363 organizacji, z czego 24 894 to stowarzyszenia non-profit, 705 – organizacje religijne, a 764 – fundacje. W grudniu 2016 r. na 1,33 mln ludności państwa odnotowano funkcjonowanie 31 974 stowarzyszeń i 789 fundacji (22,8 na 1000 osób). Trzy lata później w oficjalnych statystykach uwzględniono 23 390 organizacji non-profit. Natomiast w 2021 r. zarejestrowanych było 23 598 stowarzyszeń i 824 fundacji (najwięcej w Tallinnie i Harjumaa). Większość estońskich stowarzyszeń jest zorientowana na działalność rekreacyjną, zdrowie, samodoskonalenie, opiekę społeczną, edukację i kulturę oraz rzecznictwo. W sumie 15% tych organizacji działa wyłącznie na poziomie lokalnym, 23% regionalnym, 22% krajowym, a 36% na arenie międzynarodowej. Estonia uzyskuje od wielu lat bardzo dobry wynik indeksu stabilności NGO, bowiem cechuje ją duża gęstość organizacji pozarządowych przypadających na 10 tys. mieszkańców. Natomiast w świetle danych European Social Survey (2015 r.) w Estonii i na Łotwie 9% ludności można uznać za aktywną obywatelsko, na Litwie – 7%, podczas gdy w krajach Europy Zachodniej jest to około 25% populacji, a w krajach skandynawskich nawet co trzeci obywatel jest zaangażowany. Dorośli w Estonii są mniej skłonni do wolontariatu lub udziału w stowarzyszeniach obywatelskich (11%), ponadto od 2011 r. tylko 39% dorosłej populacji brało udział w głosowaniu¹¹.

¹¹ *Impact Assessment of the Civil Society Development Plan. A Short Summary*, Report, Tallinn 2019, s. 4–5, 7; *Best practice in Community of Democracies' member states' engagement with, and protection of, civil society*, „Community of Democracies” Report 2018, s. 23–28; J. Kapustāns, *Effectiveness of the European Union grants to civil society in the Baltic states: an evaluation of the EU program 'Europe for Citizens' (2007–2020)*, „Eastern Journal Of European Studies” 2022, vol. 13, Special Issue, s. 104; J. Kivirähk, M. Lauristin, *Civil society and social capital*, „Estonia in the World” Report 2012/2013, s. 74–75; 2018; L. Laanpere, E. Rünne, *Legal environment and space of civil society organisations in supporting fundamental rights and the rule of law*, „Estonian Human Rights Centre” 2022, s. 4–5; *Cohesive Estonia Strategy 2030*, s. 3, <https://www.kul.ee/media-download> (20.03.2023); 021 Civil Society Organization Sustainability Index For Central and Eastern Europe and Eurasia 25th Edition – January 2023, <https://www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/csosi-europe-eurasia-2021-report.pdf> (20.03.2023).

V. Podsumowanie

Rewolucje systemowe, zainicjowane w 1988 r, w państwach bałtyckich, były ogromnym zaskoczeniem dla lokalnych i moskiewskich przywódców komunistycznych, a także dla zachodnich obserwatorów. Główną rolę odegrali w nich niezależni aktorzy społeczni i polityczni, zatem twierdzi się, że zostały one przeprowadzone przez odrodzone społeczeństwa obywatelskie. Dlatego też wielu obserwatorów spodziewało się, że postkomunistyczne społeczeństwo obywatelskie będzie w nich silne i aktywne. Wkrótce jednak mobilizacja obywateli w Estonii i pozostałych republikach bałtyckich osłabła, nastąpił również spadek liczby organizacji pozarządowych. Zaangażowanie obywatelskie w proces kształtowania polityki było nieregularne, nie stanowiło ono poważnego partnera w szerszych dyskusjach publicznych na temat demokracji. W drugiej połowie lat 90. Estonia poczyniła duże postępy w zakresie zaangażowania społecznego i zrównoważonego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Koncepcja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego i eDobre Praktyki Zaangażowania (2006) były kamieniami węgielnymi tych zmian. Z drugiej jednak strony te reformy instytucjonalne nie pozwoliły przewyciężyć wielu problemów, a zwłaszcza ignorancji części elit politycznych i administracyjnych oraz apatii dużej części społeczeństwa (która formalnie popiera ideały demokracji uczestniczącej, ale wykazuje brak zainteresowania realną partycypacją). Niemniej jednak największym problemem wydaje się niesymetryczność rozwoju organizacji i zaangażowania obywatelskiego w poszczególnych regionach państwa. Niektórzy badacze twierdzą, że w estońskim społeczeństwie obywatelskim widoczna jest stagnacja, gdyż ludzie, którzy już są aktywni, jeszcze bardziej się angażuje, ale większość obywateli pozostaje bierna. Ponadto członkostwo w organizacjach obywatelskich wśród ludności rosyjskojęzycznej jest dwukrotnie niższe niż wśród osób mówiących po estońsku, rzadziej też popierają one wartości związane z demokracją uczestniczącą.

Mimo różnych przeszkód zaangażowanie społeczeństwa w Estonii powoli, ale systematycznie rośnie. Pozycja Estonii w zakresie dojrzałości jej społeczeństwa obywatelskiego i zdolności rozwojowych jest najlepsza wśród organizacji społeczeństwa obywatelskiego na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Najbardziej pozytywnymi aspektami wspierającymi społeczeństwo obywatelskie w Estonii są otoczenie prawne, rozwinięta infrastruktura i rzecznic-

two, natomiast największe problemy utrudniające jego rozwój wynikają z rentowności finansowej, zdolności organizacyjnych i świadczenia usług. Pomimo stosunkowo dobrego poziomu rozwoju estońskiego społeczeństwa obywatelskiego, w porównaniu z innymi państwami przechodzącymi transformację, Estonia uzyskuje średni wynik w zakresie partycypacji politycznej.

Literatura

- Alapuro R., *Russia and Estonian Civil Society Discourses Compared*, Berlin 2005.
- Bennich-Björkman L., *The Cultural Roots of Estonia's Successful Transition: How Historical Legacies Shaped the 1990s*, „East European Politics and Societies” 2007, vol. 21, iss. 2.
- Grahn S., Lührmann A., *Good Seed Makes a Good Crop? The Relationship Between Civil society and Post-Independence Democracy Levels*, „Journal of Civil Society” 2021, vol. 17.
- Hummel S., Pfirter L., Roth J., Strachwitz R.G., *Understanding Civil Society in Europe: A Foundation for International Cooperation*, Stuttgart 2020.
- Kapustāns J., *Effectiveness of the European Union grants to civil society in the Baltic states: an evaluation of the EU program 'Europe for Citizens' (2007–2020)*, „Eastern Journal of European Studies” 2022, vol. 13, Special Issue.
- King G.J., McNabb D.E., *Nation-Building in the Baltic States: Transforming Governance, Social Welfare, and Security in Northern Europe*, Boca Raton 2015.
- Kivirähk J., Lauristin M., *Civil society and social capital*, „Estonia in the World” Report 2012/2013.
- Konstytucja Estonii*, tłum. A. Puu, wstęp L. Garlicki i P. Łossowski, Warszawa 2000.
- Kübar U., *Estonian Civil Society Development Concept (EKAK): Framework for Cooperation Between Third and Public Sector. Brief overview and some learning points*, Brussels 2008.
- Laanpere L., Rünne E., *Legal environment and space of civil society organisations in supporting fundamental rights and the rule of law*, „Estonian Human Rights Centre” 2022.
- Lagerspetz M., E. Rikmann, *Roles and Visions of Foundations in Estonia: Country Report*, 2003.
- Mačiukaitė-Žvinienė S., *Challenges for Civil Society: Participation in the Baltic States Region Building*, „Viešoji Politika Ir Administravimas” 2008, nr 26.
- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*, Toruń 2012.
- Rossi F.M., *The Unintended Consequence of the Struggle for Independence: the Transition to Democracy in the Baltic Countries*, „Cosmos Working Paper” 2012, nr 11.

- Saarts T., Jakobson M.L., *Civic Engagement in Policymaking Processes in Estonia: A Controversial Success Story*, „Der Donauraum” 2016.
- Sömersalu L., *Civic Cultures in Eastern Europe. Communication Spaces and Media Practices of Estonian Civil Society Organizations*, Stockholm 2022.
- Spurga S., *Europeanization of Civil Society in the Baltic States: Promotion or Constraint of Democratization?* „Vieđoji Politika ir Administravimas” 2007, nr 22.
- Surzhko-Hamed L., *Liberal nationalism, nationalist liberalization, and democracy: the cases of post-Soviet Estonia and Ukraine*, „Nationalities Papers” 2010, vol. 38, no. 5.
- Tomczyk J., *Spółeczeństwo obywatelskie jako idea i praktyka społeczna. Wybrane paradygmaty teoretyczno-ideowe* [w:] *Spółeczeństwo obywatelskie w teorii*, red. R. Boguszewski, Warszawa 2018.
- Walzer M., *Spór o spółeczeństwo obywatelskie* [w:] *Ani ksiączę, ani kupiec: obywatel. Idea spółeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, wybór i wstęp J. Szacki, Kraków 1997.
- Uhlen A., *Post-Soviet Civil Society. Democratization in Russia and the Baltic States*, New York 2005.